

методику непрямих ефектів, яка найбільш адаптована для конкретної моделі (наприклад, модель урбанізації потребує зовсім іншої мето-

дики, ніж модель ринку праці). У разі неможливості моделювання слід застосовувати якісні показники.

1. Економіка України за січень 2011 року [Електронний ресурс] // Урядовий кур'єр. – Режим доступу : <http://www.ukurier.gov.ua/index.php?article=1&id=18567>. – Назва з екрана.
2. Канторович Л. В. Математическое оптимальное программирование в экономике / Л. В. Канторович, А. Б. Горстко. – М. : Наука, 1968. – 231 с.
3. Маркс К. Капитал / Карл Маркс. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – Т. 1. – 800 с.
4. Сальвин В. П. Теория и модели общественного воспроизводства / В. П. Сальвин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.salyvin.com/Salyvin.pdf>. – Назва з екрана.
5. Транспортна стратегія України на період до 2020 року. [Електронний ресурс] / Міністерство інфраструктури України. – Режим доступу : <http://www.mintrans.gov.ua/uk/discussion/15621.html>. – Назва з екрана.
6. Турецкий Ш. Я. Планирование и проблемы баланса народного хозяйства / Ш. Я. Турецкий. – М. : Экономиздат, 1961. – 234 с.
7. Шафиркин Б. И. Координация транспорта и планирование грузовых перевозок / Б. И. Шафиркин. – М., 1966. – 232 с.
8. Шумпетер Й. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры) / Й. Шумпетер ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1982. – 455 с.
9. Leontief W. The structure of American economy, 1919–1929 / W. Leontief. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1941. – 181 p.
10. Litman T. A. Transportation Cost and Benefit Analysis – Techniques, Estimates and Implications / Todd Alexander Litman [Електронний ресурс] // Victoria Transport Policy Institute, 17 May 2007. – Режим доступу : <http://www.vtpi.org/tca/tca01.pdf>. – Назва з екрана.

G. Grygoriev

NATIONAL ECONOMY STRUCTURE AND ECONOMIC REPRODUCTION OF TRANSPORT SECTOR

The article is devoted to the theoretical substantiation of transport - road complex usage in the reproduction of the national economy. Possibility of using transport-economic balance as a method of balancing supply and demand on the transport market was used.

Keywords: economic reproduction, theory of equilibrium, historical development, sectoral dynamics, transport sector.

УДК 330. 477

Кузьменко В. П.

ТЕОРІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЦИКЛІВ І ГЛОБАЛЬНА ФІНАНСОВА КРИЗА

У статті проаналізовано та підтверджено довгострокові прогнози фінансових і соціально-економічних криз, виконані на основі системної теорії економічних циклів. Дано комплексну оцінку процесів реального перетворення регіональних фінансових криз на світову глобальну фінансово-економічну кризу.

Ключові слова: теорія економічних циклів, фінансові та економічні кризи.

Постановка проблеми

Протягом перших років нового тисячоліття людство спостерігає розгортання спочатку соціально-політичної та екологічної, а потім

і фінансової та соціально-економічної глобальної кризи, що дедалі більше набуває системного характеру, всебічно торкаючись різноманітних аспектів людського життя. Взагалі сучасна глобальна соціально-економічна криза виявилась

неочікуваною не тільки для людства загалом, а й для переважної більшості наукової спільноти планети. Тому багатьом незрозумілі не тільки перспективи розгортання кризи та її наслідки, а і її витoki та основні причини її виникнення. Водночас подібні кризи, незважаючи на певну їх відмінність, уже неодноразово переслідували людство у планетарному масштабі. І саме аналіз та прогноз протікання кризових процесів є науково-практичною проблемою та предметом цього дослідження.

Ступінь вивчення теми

У науковій літературі є багато теорій і трактувань криз, пов'язаних із циклічністю як економічного розвитку, так і космічних процесів. Вони потребують певної систематизації. Можна виділити дві групи теорій – екзогенні (перша група) і ендогенні (друга група). Але у кожній кризі є як екзогенні (зовнішні), так і ендогенні (внутрішні) чинники, які потребують безпосереднього дослідження в контексті часу й простору поширення її наслідків у світі та заходів антикризової політики її подолання в кожній країні.

Мета дослідження

У XXI столітті було порушено визначені раніше закономірності циклів сонячної активності, що має нині характер мерехтливої аритмії, як відомо, досить небезпечної й для окремого людського організму, і для соціуму в цілому. Саме ці процеси на Сонці, а також вплив максимального наближення до нас Місяця підсилили можливість переходу динаміки процесів на Землі не «від хаосу до порядку», за Іллею Пригожи-ним, а, навпаки, – від порядку до хаосу. Створена Іллею Пригожи-ним і Германом Хакеном наука «синергетика» тісно пов'язана з теорією катастроф Володимира Арнольда і Рене Тома. До речі, сучасні катастрофічні події, як соціально-політичного характеру в арабських країнах, так і природно-техногенного характеру в Японії, деякі вчені пов'язують саме з підвищенням сонячної активності й максимальним наближенням Місяця до Землі. Ці нові напрями досліджень дають достатньо глибоке наукове пояснення сучасних соціально-економічних та природно-екологічних процесів і вже мають приклади успішної розробки синергетичного інструментарію для його застосування у практиці їх прогнозування у різних країнах. В Україні також зроблено перші спроби оцінити й інвестиційні аспекти економіки катастроф. Саме дослідження системного характеру сучасної глобальної фінансової та соціально-економічної кризи, з впливом на неї й природно-екологічних факторів, є метою цієї праці.

Виклад основного матеріалу

Глобальна світова економічна система має нелінійний, циклічний або хвильовий характер розвитку, що протягом XX ст. визначила наука. Її динаміку визначає періодичність різних за структурою і тривалістю коливань, які утворюють циклічні процеси, сукупність яких може пояснити складну структуру глобальної як часової, так і просторової динаміки світової економічної системи у цілому. Циклічність як об'єктивна закономірність економічного розвитку за своїм змістом багатогранна. Якщо в основу критерію класифікації покласти тривалість, то вона, перш за все, матиме такі шість видів циклів:

аграрні надмалі цикли строком до 1 року – сезонні короткострокові коливання в сільському господарстві;

фінансово-економічні малі цикли строком 3–5 років (у середньому 4 роки) – короткострокові коливання фінансово-ділової активності;

промислові (ділові) середні цикли строком 7–11 років (у середньому 9 років) – середньострокові коливання, пов'язані з поновленням активної частини основного капіталу в промисловості;

будівельні середні цикли строком 16–25 років (у середньому 20 років) – середньострокові коливання, пов'язані з поновленням пасивної частини основного капіталу, перш за все житла;

великі цикли кон'юнктури строком 48–60 років (у середньому 54–55 років) – довгострокові «довгі хвилі» зміни технологічних укладів (ТУ);

надвеликі вікові цикли – довгострокові коливання строком 100–120 років (у середньому 108–110 років), наприклад, вікові цикли зміни економічного та політичного лідерства.

Проте критерій тривалості циклів лише один із можливих. Типи циклів відрізняються неоднороззначністю матеріальної основи розвитку, характером впливів на економічні процеси, аналізу яких у світовій економіці й присвячено цю працю. Крім того, різні цикли накладаються один на один, між ними виникає ефект синхронізації, що ускладнює їхню диференціацію, особливо за синхронізації кризових їхніх фаз, коли негативні наслідки кризи зростають до катастрофічних розмірів. Це відбулось у часи Великої депресії 1929–1939 рр., накопичені суперечності якої призвели до Другої світової війни, що вирувала рівно шість років (з 1 вересня 1939 р. до вересня 1945 р.), надавши можливість США вийти на докризовий рівень їхнього валового внутрішнього продукту (ВВП) у 1941 р., а наприкінці війни, в 1945 р., на тлі зруйнованої європейської та ряду азійських економік ВВП США становив уже майже половину світового валового продукту (СВП).

Ідею промислових (ділових) циклів уперше сформулював французький учений Клемент Жюгляр ще в середині XIX століття (1862 р.). У структурі циклічного економічного розвитку найрельєфніше виявляються саме промислові (ділові) середні цикли. Вони найближче взаємодіють як із малими короткостроковими фінансово-економічними циклами, відкритими вже на початку 1920-х років американським економістом російського походження Джоном Кітчіним, так і з довгостроковими великими циклами кон'юнктури, що їх відкрив теж на початку 1920-х років видатний російський учений Микола Кондратьєв. Ділові (промислові) середні цикли найдієвіше впливають на розвиток економічних процесів, і саме тому їх визначають як базові.

Отже, наприкінці XIX ст. в економічній науці сформувалося уявлення про існування єдиного «промислового», або «ділового» циклу довжиною у 7–11 (у середньому 9) років, який із посиленням на авторство Жюгляра був детально описаний та всебічно проаналізований у «Капіталі» Карла Маркса, завдяки чому він широко увійшов у проблематику світової економічної теорії і практики. Саме у середньому 9-річний інтервал був притаманний середнім циклам коливань обсягів СВП на низхідній складовій четвертій кондратьєвської «довгої хвилі», в останній чверті XX ст. та на початку XXI ст., що відповідає так званій четвертій емпіричній правильності великих циклів кон'юнктури Миколи Кондратьєва.

Слід зазначити, що ще до досліджень середньострокового ділового циклу у другій половині XIX століття, наприкінці першої його половини англійський економіст Хайд Кларк у журналі «Railway Register» за 1847 р. звернув увагу на довгі 60-річні коливання рівня цін, пов'язуючи їх із періодичністю появи плям на Сонці. Світова наукова спільнота дізналась про це першоджерело завдяки посиланню на нього одного з основоположників теорії маржиналізму – теж англійського економіста Вільяма Стенлі Джевонса, який уперше серед вчених-економістів досліджував взаємозв'язок економічних циклів із циклами сонячної активності, середня тривалість найвідоміших з яких – циклів Швабе–Вольфа – становить у середньому 11 років. Досліджуючи природу ділового циклу та періодичності виникнення фінансових криз у праці «Вивчення грошового обігу та фінансів», надрукованої у 1884 р. (через два роки після трагічної смерті автора), Джевонс звернув увагу на цікаве явище, підмічене Кларком, і навіть дав періодизацію 30-річних періодів зростання та спадання цін, однак аналіз цього явища до його планів не входив.

Уже більше ніж через півстоліття після відкриття перших економічних циклів Клемента Жюгляра майбутній нобелівський лауреат у галузі економіки Семен Кузнец (Саймон Казнець), проаналізувавши інвестиції в основний капітал як джерело економічного зростання і створивши теорію сектора, що лідирує, дійшов висновку, що інвестиції в промисловому секторі формуються у певний кластер пов'язаних між собою галузей із досить чіткою 30-річною періодичністю. Ученеві американського дослідника економічних циклів Вільяма Мітчелла Казнецю належить відкриття й «будівельних циклів» з амплітудою коливань 16–25 років (у середньому 20 років), тобто циклів приблизно удвічі довших за цикли Жюгляра і пов'язаних із поновленням пасивної частини основних фондів, перш за все житла.

Слід зазначити, що поняття сектора, що лідирує, має витоки в ідеях видатного українського економіста Михайла Туган-Барановського (1865–1919), який ще у 1894 р. створив системну теорію періодичності промислових криз, зумовлених циклічністю інвестиційного процесу, що забезпечує довгостроковий підйом швидким розширенням одного або кількох ключових секторів. Його дослідження високо оцінювали найвидатніші економісти першої половини XX ст. Джон Мейнард Кейнс та Йозеф Алоїз Шумпетер. А вже на початку другої половини XX ст. Елвін Хансен, якого називали «американським Кейнсом», у фундаментальній монографії «Економічні цикли і національний дохід» висловив думку, що книга Туган-Барановського про періодичність промислових криз, як і книга Адама Сміта про природу та причини добробуту націй, перегорнула економічну теорію догори дном.

Уже через століття, на початку 1990-х років відомі російські вчені-економісти сучасності Леонід Абалкін, Сергій Глазєв, Володимир Маєвський, Станіслав Меншиков і Юрій Яковець відновили школу російського циклізму, в якій є й українська складова і започаткування якої в економічних науках сягає саме праць Михайла Туган-Барановського. Більшу частину свого життя він викладав політичну економію у Санкт-Петербурзькому університеті. Туган-Барановський виховав достойного учня – Миколу Кондратьєва (1892–1938). Останній, вивчивши та обробивши методами математичної регресії величезний емпіричний матеріал, який відображав соціально-економічний розвиток Німеччини, Франції, Британії та США з кінця XVIII до 20-х років XX століття та зіставивши індекси товарних цін, курси цінних паперів, рівні зарплати, показники обігу зовнішньої торгівлі тощо, дійшов висновку про наявність у динаміці соціально-економічних процесів закономірних

великих циклів кон'юнктури, кожен з яких «має дві хвилі – підвищувальну й понижувальну», але точніше буде говорити про підвищувальну й понижувальну складові кожної хвилі або великого циклу кон'юнктури. Кондратьєв визначив приблизні часові межі кожного із циклів і описав закономірності обох типів складових «довгих хвиль» (водночас охарактеризувавши й середні та короткі хвилі економічної кон'юнктури, які мають інші закономірності). Причому суміщення різних кривих для різних країн створювало певні часові лаги між різними показниками, тобто їхні відхилення від середньозваженої «довгої хвилі», що вчений теж врахував у підсумкових висновках.

По суті, Кондратьєв передбачив Велику депресію 1929–1939 років ще 1922 р., тобто за 7 років до її початку, випередивши прогнози видатних австрійських економістів Людвіга фон Мізеса та Фрідріха фон Гаєка, що попереджали про наступну велику кризу протягом 1925–1929 рр. 1989 року праці Кондратьєва були на решті перевидані в СРСР. Досліджені ним тривалі цикли економічного розвитку (довжиною 48–60 років) – великі цикли кон'юнктури – дістали назву «кондратьєвських». Їх у 1939 р. Йозеф Шумпетер назвав «довгими хвилями» Кондратьєва, пізніше їх почали називати скорочено К-хвилями.

Найбільшою заслугою Кондратьєва є той факт, що економічна кон'юнктура (за його визначенням, це синонім економічної динаміки) – постійний процес, у складі якого є два види руху – один відображає хвильоподібні, спонтанні обернені процеси, а другий – незворотні, еволюційні, що відображають поступовий розвиток виробничих сил суспільства. Однак Кондратьєв помітив, що окрім коротких та середніх коливань ринкової економіки, на практиці зустрічаються дуже короткі та довші коливання.

Австрійський економіст Йозеф Шумпетер висунув ідею перенакопичення капіталу, пов'язавши це явище з технічним прогресом. Він вважав, що економічне зростання є циклічним процесом, зумовленим стрибкоподібним характером інновацій (нововведень), а також розподілив великі цикли кон'юнктури на інші дві складові – інноваційну та імітаційну. Крім того, у 1939 р. він висунув гіпотезу, що в одну Кондратьєвську довгу хвилю вкладається шість середньострокових циклів Жюгляра, а кожний з останніх охоплює три короткострокових цикли Кітчана. Йдеться про явище фрактальності, що його відкрив американський математик Бенуа Мандельброт уже у 1975 р., тобто тільки через 36 років після викладення шумпетеріанської гіпотези, у 1939 р., яка протягом наступних 70 років економічного розвитку повністю підтвердилась, за ви-

нятком того, що в один цикл Жюгляра інколи вкладається не три, а два цикли Кітчана, оскільки тривалість останніх становить від 36 до 59 місяців.

Як узагальнення антикризових заходів різних країн у часи Великої депресії, вихід у світ праці Джона Мейнарда Кейнса «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей» (1936 р.) започаткував кейнсіанську теорію циклу. В цьому дослідженні, де було використано окремі положення попередніх теорій, подано нову макроекономічну концепцію, що пояснює механізм ринкового господарювання в цілому, причини його відхилення від рівноваги, а також напрями державного втручання в ринкову систему. Подальший розвиток кейнсіанської теорії пов'язаний з іменами Елвіна Хансена, Роя Харрода, Джона Хікса та Пола Самуельсона. Останній, спираючись на основні положення цієї теорії, написав у 1945–1948 рр. перший у світі підручник з макроекономіки.

На початку 1970-х років кейнсіанській теорії вже було протиставлено монетарну теорію циклу Мільтона Фрідмена. Згідно з нею, головну роль у динаміці національного доходу та циклу відіграє нестабільність грошових пропозицій, і вина за це покладається на державу. Головним стабілізатором економіки монетаристи вважають обсяг грошових пропозицій.

На тлі валютно-фінансової та нафтової криз 1970-х років, з виходом у 1975 році книжки «Технологічний пат: інновації долають депресію» німецького вченого Герхарта Менша, наукова спільнота зацікавилась вивченням механізму економічної кризи, до якої веде виникнення «псевдоінновацій» (ця дефініція належить саме Меншу), що знижують ефективність виробництва і спричиняють кризу в економіці.

У 1989 р., вже після наукової реабілітації Кондратьєва у СРСР, побачила світ книжка радянських учених Станіслава Меншикова та Лариси Клименко «Довгі хвилі в економіці. Коли суспільство замінює шкіру», де викладено основні їхні концепції. На початку 90-х років ХХ ст. російський учений-геофізик Спартак Афанасьєв, обробивши економічну статистику, яку в 1920-ті роки використовував Кондратьєв, сучасними методами спектрального аналізу, показав, що дві К-хвилі синхронізують із геологічно-космічним затемнено-перигелієвим циклом, який триває 108 років (дві К-хвилі). Однак ще наприкінці 1980-х років американські вчені Джордж Модельські та Вільям Томсон висунули свою теорію циклів довжиною у 100–120 років (в основу яких, як і у Афанасьєва, покладено дві К-хвилі), які виникають через зміну лідерів світової політики. 1991 р. гіпотезу про існування вікового кондратьєвського циклу, що охоплює дві сусідні

несхожі К-хвилі початку та середини століття, висловили в своїх працях і російські вчені Михайло Корольков та Сергій Глазьев. Останній створив теорію технологічних укладів (ТУ). Щодо концепції М. Королькова, то він вважав, що К-хвилі, які розпочинаються на початку століть, акцентують увагу саме на інноваційних змінах у базисних технологіях ТУ, які надалі розвиваються і у К-хвилях середини століть, головне призначення яких – зміни в соціально-економічному укладі суспільства, що відповідав би даному ТУ та ресурсному укладу, що його забезпечує протягом століття. Тому й головним енергетичним ресурсом протягом XIX ст. було вугілля, а всього XX ст. – уже нафта з газом. Що прийде їм на зміну у XXI ст., поки що невідомо, хоча різноманітні прогнози щодо майбутнього суперенергетичного ресурсу сьогодні активно роблять різні вчені.

Таким чином, за тривалості у 48–60 років (у середньому 54–55 років) матеріальну основу довгих хвиль становлять певні енергетичні ресурси і відповідний технологічний спосіб виробництва, що формується завдяки впровадженню кластера інновацій. Здійснюються вони двома шляхами: по-перше, еволюційно, коли поліпшуються і вдосконалюються наявні технології; по-друге, революційно, коли відбуваються якісні зміни в матеріалізації наукових знань через базисні інновації. Ці два шляхи доповнюють один одного.

З часів першої промислової революції кінця XVIII ст. і до середини XX ст. відбулись три довгих хвилі (великі цикли кон'юнктури), які й описав Кондратьєв (третю неповну, оскільки він відкрив їх на початку 1920-х, а закінчилась третя хвиля Великою депресією та розпочатою вже наприкінці 1930-х років Другою світовою війною, руйнівні наслідки якої людство долало ще кілька років, Кондратьєва ж 1938 р. втрапили сталінські сатрапи). Ще 2009 р. на Кондратьєвських читаннях у Москві моя доповідь про підтвердження прогнозів Миколи Кондратьєва та Питирима Соркіна на початку XXI ст. закінчувалась словами: «Головне, щоб нинішня Велика рецесія не закінчилась тим, чим закінчилась у 1939 р. Велика депресія» [1]. Нині деякі фахівці, наприклад, російський учений М. Старіков, висловлюють думку про можливість розрядки кризи війною.

Як уже згадано, у структурі довготривалих циклів Кондратьєв виділяв дві складові розвитку – низхідну і висхідну, які Шумпетер назвав етапами, або фазами розвитку, виділивши у К-хвилях ще дві фази: піднесення (процвітання) і кризову (що може перерости в депресію). Остання в коротких циклах майже згладжується на підвищувальній складові К-хвилі.

Низхідна складова великого циклу – період зміни базисних технологій і технологічних структур виробничої системи суспільства, що готується до чергового інноваційного прориву шляхом створення кластера базисних технологій згідно з першою емпіричною правильністю К-хвиль. У цей час відбуваються гострі економічні кризи середніх циклів, про що свідчить четверта емпірична правильність теорії К-хвиль. Взагалі Кондратьєв визначив саме чотири емпіричні правильності, третя з яких говорить про передування загальноекономічної кризи аграрної кризи. Напередодні Великої рецесії 2008–2011 рр. спостерігалась світова продовольча криза 2007 р., яка триває, по суті, і сьогодні. Як правило, період низхідної складової великого циклу становить 25–30 років, а в останній К-хвилі за рахунок певної амортизації рецесії світової економіки через механізми відсмоктування світових фінансів до провідних країн світу, перш за все США, шляхом провокування локальних фінансових криз та регіональних війн, що мають напівглобальний характер (оскільки у війні з ісламськими країнами, Афганістаном та Іраком, брали участь усі країни НАТО і навіть частина тих, що не входять до цього блоку, як, наприклад, Україна), він продовжився. Таким чином, цей період тривав майже 40 років із початку 70-х років XX ст. до розгортання глобальної соціально-економічної кризи з рецесією світової економіки 2008–2009 рр. Ці регіональні війни відсунули глобальну кризу на 9-річний цикл Жюгляра, але при цьому накопичили суперечності в світовій економічній системі. Вони й обрушили світову економіку в 2008–2009 рр., економічно підірвавши країни мусульманського світу, що на початку 2011 р. призвело в них і до політичної кризи. Подальший розвиток подій як для цих ісламських країн, так і для світу може мати незворотній характер.

Водночас на межі двох сусідніх Кондратьєвських великих циклів кон'юнктури утворюється вихідний пункт для найбільших вкладень у технічні вдосконалення, які були накопичені попереднім розвитком і беруть на себе найбільше навантаження в перебудові економічної, а у наступному циклі й соціальної структури суспільства. Вона відповідає технологічному оновленню виробництва протягом попередньої К-хвилі у віковому 108-річному циклі. Хоча війни та революції спостерігаються і на низхідній складовій, згідно з другою емпіричною правильністю теорії К-хвиль, найбільші їхні загострення супроводжували та очікують надалі людство вже на висхідній складовій великого циклу кон'юнктури Кондратьєва. Ними у третьому циклі були Перша світова війна, три російські революції та громадянська війна, а у четвертому циклі – вже

Друга «гаряча» світова війна, яка після закінчення у 1945 р. через два роки відновилась у формі вже світової «холодної» війни, пік якої припав на Карибську кризу (1962 р.), а закінчення було зумовлено «перебудовою» у СРСР, що завершилась розвалом країни і розпадом «соціалістичної системи» Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ).

Щодо України, то тут глибока економічна криза є, перш за все, внутрішньою, що розпочалась як трансформаційна ще у 1990-ті роки, і, по суті, тоді не була ні циклічною, ні довгохвильовою, хоча їхні складові сьогодні наявні через вплив кризи світової економіки на українську економіку. Але за обсягами ВВП займає вона в світовій, за офіційного курсу національної валюти щодо долара США близького до 8, тільки 0,2 % (113 млрд дол. у 2010 р. проти 60 трлн дол. СВП), а її співвідношення з ВВП США – 0,9 %.

Говорячи про структурно-циклічну кризу, що охопила економіку України, слід зазначити, що у будь-якій країні вона, як правило, починалась з фінансової кризи, і саме така криза спіткала господарство України ще на початку 90-х років (вона повторилась наприкінці 2008 р. – на початку 2009 р. і призвела до падіння ВВП 2009 р. на 15 %), коли коштів не вистачало не лише на амортизацію та оновлення основних фондів, а й на придбання оборотних фондів. Ця криза, по суті, не мала еволюційного характеру, а була багато у чому зумовлена невдалими «революційними» діями українського уряду в боротьбі з гіперінфляцією 1993 р. Саме дії, спрямовані на радикальне зменшення грошової маси навіть антиконституційними засобами, пов'язаними з несплатою заробітної плати, призвели до «шокового» стану як виробничої, так і соціальної сфер України і обвалили її ВВП 1994 р. на 24 %. Локальні фінансові ринки сьогодні об'єднані у єдину глобальну фінансову мережу. Фінансовий ринок, лівова частка якого є ринком фінансових спекуляцій, став дійсно вселенським, і подолати його негаразди може тільки інноваційна економіка.

Світова економіка після Великої депресії 1929–1939 років пройшла ще одну підвищувальну та одну понижувальну складові довгої К-хвилі. Емпірично доведено, що ці два різновиди (складові) хвиль мають специфічні риси. Тривалість цих складових К-хвиль у проміжку 1789–2011 років коливалась приблизно у діапазоні 25–30 років і на сьогодні закінчилась Великою рецесією 2008–2011 рр., яку було відтягнуто від розвинутих країн на цілих два цикли Жюгляра. Спочатку перманентні фінансові кризи 90-х років вдарили по соціальній сфері країн, що розвиваються, у Латинській Америці і Південно-Східній Азії, та країн СНД, у т. ч. через примусо-

ві механізми «допомоги» від МВФ і Світового банку (СБ). А на початку нового тисячоліття катастрофічні події 11 вересня 2001 р. дали можливість США та іншим країнам НАТО розпочати війни з ісламським світом в Афганістані та Іраку. Ці війни активізували в них галузі ВПК і через міжгалузеві зв'язки не дали впасти економіці цих країн, яка була в стані стагнації у 2001–2002 рр., і прогнози щодо її майбутнього свідчили, що на згадані країни очікує рецесія, яка відбулась у реальності тільки ще через один цикл Жюгляра, вже у 2009 році. Отже, навіть такий позаекономічний фактор, як регіональні війни з ісламським світом, став засобом активізації економіки розвинутих країн. Але ці війни на початку 2011 р. відгукнулись системною кризою політичних систем ісламських держав, в основі яких лежать негаразди в економічній і соціальній сферах мусульманських країн.

Глобальна економіка – це історично нова реальність, що відрізняється від традиційної світової економіки. За визначенням одного з її апологетів – відомого французько-американського соціолога іспанського походження Мануеля Кастельса, «глобальна економіка являє собою децю інше: це економіка, здатна працювати як єдина система в режимі реального часу у масштабі усієї планети» [2]. Процес глобалізації світової економіки йде вкрай нерівномірно. Це стосується як сфер діяльності та галузей, так і макроекономічних регіонів, об'єднаних за групами країн та цивілізаціями. Саме глобалізація дає змогу найрозвинутішим країнам світу, насамперед США, за допомогою інструментів МВФ і СБ здійснювати певний трансфер криз, розв'язуючи проблеми подолання соціально-економічної кризи у цих країнах за рахунок інших держав. І захист від таких негативних впливів національної економіки є дуже важливим питанням економічної безпеки держави. Але навіть такі заходи, в кінцевому підсумку, не вберегли найрозвинутіші країни світу від глобальної фінансово-економічної кризи, що нарощує свої негативні соціальні наслідки в наш час.

Таким чином, економічний цикл – це рух виробництва від початку попередньої до початку наступної кризи. Кожен цикл складається з чотирьох основних фаз: криза, депресія, поживлення і піднесення, як визначив їх ще Йозеф Алоїз Шумпетер у 1939 р. Найбільш небезпечною є криза, в якій синхронізують кризові фази кількох циклів. Шумпетер вперше пояснив Велику депресію саме синхронізацією кризових фаз трьох відомих на той час циклів Кітчина, Жюгляра і Кондратьєва. Цієї ж думки дотримувався і Елвін Хансен. І сьогоднішню Велику рецесію вчені визначають як системну цивілізаційну кризу, пояснюючи синхронізацією кризових фаз

ще більшої кількості циклів, оскільки сьогодні враховують не тільки економічні, а й політичні й навіть цивілізаційні системні цикли Пителима Сорокіна та Фернана Броделя.

Підсумовуючи результати наших досліджень, можна сказати, що сучасну світову фінансову і соціально-економічну кризу ми прогнозували майже два десятиліття тому, виходячи з циклічних закономірностей, яким підлягає розвиток світової економіки, та глобальної міграції капіталу, виявленої ще наприкінці XIX ст. видатним українським ученим Михайлом Туган-Барановським на прикладі дослідження динаміки промислових криз у господарстві найрозвинутішої країни того часу – Великої Британії, згідно з яким послідовність фаз «розширення» – «розбухання» – «обвальне стиснення» є незворотним. По суті, в останню третину XX ст. означився середній 9-річний цикл світових фінансових криз: світовій фінансовій кризі 1997–1998 рр. передували фінансові кризи 1970–1971 рр., 1980–1981 рр. і 1987–1988 рр. Причому фінансова криза передує загальноекономічній, про що писав ще наприкінці XIX ст. Михайло Туган-Барановський, а в останні 30 років XX ст. між фінансовими і загальноекономічними рецесіями спостерігався приблизно 3-річний інтервал коротко-строгового фінансово-економічного циклу Кітчичина. Так, після:

– глобальної фінансової кризи 1970–1971 рр. відбулася рецесія 1973–1974 рр., спровокована «нафтовим шоком»;

– фінансової кризи 1980–1981 рр. з максимальною ціною на нафту в \$90 США за барель – рецесія 1982 р. (в США спад ВВП на 3 %), після якої у США було запроваджено антикризову політику під назвою «рейганоміка»;

– фінансової кризи 1987–1988 рр., коли тільки за один день (19 жовтня 1987 р.) індекс Dow Jones упав на 22,6 % – рецесія 1990–1991 рр. за абсолютного спаду ВВП СРСР, а у постіндустріальних США, де у ці роки впала промисловість на 8–9 %, ВВП не мав абсолютної рецесії за рахунок розвинутої інфраструктури, але ці економічні негаразди все ж мали політичний наслідок

у формі програшу виборів у США Дж. Бушем-батьком та розвалу СРСР;

– фінансової кризи 1997–1998 рр. – рецесія (стагнація) 2001–2002 рр.

Аналіз хронології цих криз свідчить, що і між рецесіями динаміки світового ВВП спостерігався приблизно 9-річний інтервал циклу Жюгляра. Таким чином, у рамках цих закономірностей після фінансової кризи 2006–2008 рр. (ринків нерухомості, біржової та банківської) слід було очікувати рецесію світової економіки у 2009–2010 рр. Ще 15 років тому в інтерв'ю завідувача відділу науки газети «Киевские ведомости» Наталі Куролєнко «Найближчі 15 років нас буде трясти, zalивати та... давити депресіями» [3], виходячи з теорії природно-екологічних та соціально-економічних циклів, я зробив прогноз про посилення частоти природних катастроф наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. та настання глобальної кризи в перше десятиліття нового тисячоліття, що, на жаль, і відбулось уже не тільки в економічній, а й у природно-екологічній та навіть політичній реальності. Причому, у формі депресії світової економіки глобальна криза 2008–2011 рр. може затягнутись ще на кілька років через накладення на неї кризової фази великого циклу кон'юнктури Кондратьєва (К-хвилі), яка проявила себе вже на початку тисячоліття – у формі стагнації світової економіки 2001–2002 рр. Але структурна перебудова світової економіки на нову інноваційну К-хвилю так і не відбулась. Тому вона все ж повинна пройти фазу інноваційного оновлення та осідлати нову К-хвилю. Країни, які встигнуть першими до «інноваційного лошака» нової К-хвилі, зможуть зробити інноваційний прорив, про який останнім часом багато говорилось в Україні, але мало що робилося. Саме невеличкі держави з високим інноваційним потенціалом (наприклад, Норвегія та Фінляндія у Європі чи Південна Корея та Гонконг в Азії), що зроблять це першими, спроможні швидко подолати кризу. А для України актуальним залишається створення Національної інноваційної системи (НІС-Україна) [4].

1. Кузьменко В. П. Подтверждение долгосрочных цивилизационных прогнозов Николая Кондратьева и Пителима Сорокіна в начале XXI века / В. П. Кузьменко // XVII Кондратьевские чтения «Долгосрочное прогнозирование: исторический опыт и критический анализ». Тезисы докладов и выступлений участников чтений. – М. : МФК, 2009. – С. 128–131.
2. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

3. Куролєнко Н. Ближайшие 15 лет нас будет трясти, zalивать и... давить депрессиями. Интервью, взятое у первого заместителя директора Центра реконструкции и развития экономики при Кабинете Министров Украины Валерия Кузьменко/ Н. Куролєнко // Киевские ведомости. – 1996. – 19 февраля.
4. Макаренко І. П. Національна інноваційна система України : проблеми і принципи побудови (укр. і англ. мовами) / І. П. Макаренко, П. М. Копка, О. Г. Рогожин, В. П. Кузьменко. – К. : ПІНБ, 2008. – 520 с.

V. Kuzmenko

THEORY OF ECONOMIC CYCLES AND GLOBAL FINANCIAL CRISIS

In the article to analysis and confirmis the author of his the long-term prognosis of financial and social-economic crises, fulfilled on the fundamentals of the system theory of economic cycles. Complex evaluate of the process to transformation of regional financial crises in the world global finance-economic crisis fulfilled.

Keywords: theory of economic cycles, financial and economic crises.

УДК 331.215: 338.001.36

Купець О. В.

СЕРЕДНЯ ЗАРОБІТНА ПЛАТА, ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ ТА ПРОГРЕС ПЕРЕХОДУ ДО РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ: ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КРАЇН ІЗ ПЕРЕХІДНОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Статтю присвячено дослідженню факторів різниці у рівнях середньомісячної заробітної плати за паритетом купівельної спроможності між країнами з перехідною економікою. Для цього використано панельні дані для 28 країн у 2005–2008 рр. та проведено економетричний аналіз. З урахуванням таких важливих факторів, як середня продуктивність праці, частка сільського господарства у ВВП, показник освіченості населення та індикатор свободи трудових відносин, встановлено стійкий значущий зв'язок між показником трансформації ЄБРР та рівнем заробітної плати. Цей результат свідчить про те, що Україні слід пришвидшити проведення структурних та інституційних реформ задля забезпечення стійкого зростання заробітної плати до рівня найбільш розвинених країн з перехідною економікою без втрати конкурентоспроможності країни.

Ключові слова: різниця у рівнях заробітної плати, продуктивність праці, інституційні реформи.

Вступ

Однією з найактуальніших та найгостріших проблем сьогодення в Україні є низький рівень заробітної плати порівняно з вартістю життя. Невирішеність цієї проблеми впродовж тривалого часу спричинила втрату спроможності заробітної плати виконувати притаманні їй функції та бути ключовою ланкою у добродійному колі добробуту [4; 13]. Особливої гостроти зазначена проблема набуває у зв'язку з поширенням глобалізаційних та міграційних процесів, адже наявний розрив у рівнях оплати праці в Україні й зарубіжних країнах спонукає багатьох українських громадян виїжджати за кордон з метою працевлаштування та, якщо можливо, постійного проживання. Хоча зовнішня трудова міграція може приносити певні вигоди країні-донору, вона зумовлює ускладнення демографічної ситуації та

погіршення фінансового стану системи пенсійного забезпечення населення, часткову втрату трудового та інтелектуального потенціалу країни та обмеження можливостей її стійкого економічного зростання в майбутньому [5; 14].

Усвідомлюючи необхідність підвищення рівня життя населення, українська влада реалізувала комплекс заходів у напрямі підвищення заробітної плати, але переважно через адміністративне підвищення мінімальної заробітної плати та поетапне введення Єдиної тарифної сітки для працівників бюджетної сфери. Проте випереджає зростання заробітної плати порівняно з темпами зростання продуктивності праці та ВВП в умовах збереження застарілої – експортоорієнтованої та ресурсоемної – економічної моделі зумовило помітні деформації у структурі ВВП за категоріями кінцевого використання, що поставило під загрозу можливості технологічної